

KIRIM HANLIĞI VE TATAR SÜRGÜNÜ

Halit GÜLŞEN

AVİM Uzmanı

hgulsen@avim.org.tr

Özet: 1944 yılında Rus topraklarında gerçekleşen Kırım Tatarları Sürgünü, 20. yüzyılda yaşanmış olan en büyük insanlık dramlarından biridir. XVI. yüzyılın başlarından, XVII. yüzyılın sonlarına kadar Doğu Avrupa siyasetinde önemli bir yere sahip olan ve refah içinde yaşamını sürdüren Kırım Tatarları, Osmanlı himayesine girdikten sonra da İmparatorluk'un hoşgörü siyaseti çerçevesinde yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Ancak 1783 yılında Rus yönetimi altına girmek zorunda kalan Kırım Tatarları için, bu tarihten sonra hiçbir şey eskisi gibi olmamıştır. Rus devletinin baskıcı politikası Kırım Tatarları üzerinde tüm gücünü göstermiş ve bu baskı nedeniyle XIX. yüzyıl boyunca devam eden Tatar göçleri, 1944 yılında yaşanan Tatar sürgünüyle sonuçlanmıştır. Makalemizde Kırım Tatar Hanlığı'nın gelişimi, Tatar halkının maruz kaldığı göçler ve sürgün ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Tatarlar, Sürgün, Rusya, Osmanlı, Stalin

THE CRIMEAN KHANATE AND DEPORTATIONS OF TATARS

Abstract: Deportation of the Crimean Tatars taking place in 1944 on Russian territories is one of the greatest human tragedies suffered in the 20th century. Crimean Tatars who have had a significant role in Eastern European politics and lived in prosperity from the beginning of the 16th century to the end of the 17th century, have continued to live their lives within the framework of the Ottoman Empire's policy of tolerance after being dominated by the Ottomans. However, for the Crimean Tatars who have been forcefully administered by Russia from 1783 onwards, nothing has been the same for them anymore following this date. The tyrannizing policy of the Russian government towards

the Crimean Tatars has been extremely influential and the Tatar migrations taking place throughout the 19th century because of this oppression have resulted in the deportation of Tatars in 1944. In the article, the development of the Crimean Khanate and the migrations and deportation the Tatar community has been exposed to will be addressed.

Key Words: *Crimean, Tatars, Deportation, Russia, Ottoman, Stalin*

Kırım Hanlığı ve Tatarlar

Kırım Tatar Hanlığı Altın-Ordu¹ devletinin Tokatimur koluna mensuptur. Tokatimur kolundan Kazan, Astrahan ve Kırım Hanlıkları meydana gelmiştir.¹ Bu üç hanlığın içinde en güçlüsü Kırım Tatar Hanlığı olmuştur. Öyle ki, bir dönem Moskova Knezliği'ni dahi vergiye bağlamıştır. XVI. yüzyılın başlarından XVII. yüzyılın sonlarına kadar Doğu Avrupa'nın en önemli devletlerinden biri olan Kırım Tatar Hanlığı, ilerleyen dönemlerde hanlığın içinde yaşanan güç mücadeleleri nedeniyle zayıflamış ve ortadan kalkmıştır.

XIII. yüzyılın sonlarına doğru Emir Nogay,³ Altın-Ordu hanına karşı Karadeniz bölgesindeki bozkırlar ile Kırım'ı elinde tutmuş ve Balkanlar ile Bizans üzerinde siyasî üstünlüğünü, himayesini kurmaya çalışmıştır. Nogay'ın bertaraf edilmesinden sonra da (1300) Kırım, geniş yetkili valiler idaresinde güçlü durumunu muhafaza etmiştir.⁴

Altın-Ordu devletinin Timur'la giriştiği mücadeleden yenik ayrılması ve XIV. yüzyılın ikinci yarısında devletin içinde hüküm süren taht kavgaları sırasında Kırım, rakip beylerin ve hanların sığındıkları başlıca bölge haline gelmiştir. Bu suretle Kırım, parçalanmakta olan Altın-Ordu hanlığı içinde müstakil bir siyasî varlığa aday görünmüştür. Cengiz Han soyundan prensler, bu bölgeye dayanarak, hanlıklarını ilan etmiş ve sonra Volga üzerinde merkezi ele geçirmeye çalışmışlardır. Bu dönemde mücadeleye katılanlardan biri Toktamış Han'dır. 1385/1394 yıllarına doğru, Toktamış gibi, Tokay Timur soyundan olan Taş Timur Kırım'da sikkeye kendi adını da koyarak, hâkimiyet

1 Altın-Ordu Devleti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İlyas Kamalov, *Altın-Ordu ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, Ötügen Neşriyat, Ankara, 2009.

2 Kazan hanlığı 1438'den 1582 senesine, Astrahan hanlığı, 1466'dan 1554'e kadar devam etmiştir. Kırım hanlığı ise 1420'den 1783 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.

3 Emir Nogay, XIII. yüzyılın sonlarında Altın-Ordu'nun Kırım Eyaleti valisidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Istvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

4 Halil İnalçık, "Kırım Hanlığı", *Emel Dergisi*, Sayı 36, 1966, s. 32.

iddiasında bulunmuştur. Çünkü Kırım, onun atalarının yurdudur. Onun oğulları da, rakiplerine karşı verdikleri mücadelelerden sonra nihayet Kırım'da ayrı bir hanlık kurmaya muvaffak olmuşlardır.⁵

Bir Türk ve Müslüman halkı olan Kırım Tatarları, Kırım yarımadasının yerli halkıdır.⁶ Kırım'a ilk defa XIII. ve XIV. yüzyıllarda gelen Kırım Tatarları, kısa zamanda mevcut politik ve kültürel müesseselerin yerine kendilerinininkini koymuşlardır. Kırım Tatarları ilk olarak Kırım içlerine ve kıyı bölgesinde yer alan Sudak şehrine yerleşmeye başlamıştır. Bu yerleşme, ilk başlarda bölgede bulunan Slav ve Frank halka bir müdahale olmaksızın gerçekleşmiş olmasına rağmen, Kırım'ın güneydoğu sahilindeki Cenevizlileri rahatsız etmiş ve karşı çıkmalarına sebep olmuştur. Bunun üzerine XIII. yüzyılın sonlarında Altın-Ordu'nun Kırım ve Bozkır Eyaleti Valisi olan Emir Nogay, şehre saldırmıştır. Bu gelişmeden sonra kuzeydeki Türkler ile güneydeki Hristiyanlar arasındaki münasebetler açık bir şekilde yeni bir safhaya girmiştir. Bu saldırıdan sonra Cenevizliler, Tatarların vergi toplama talebini kabul etmişlerdir. Böylece bütün bölgede dolaylı olarak Tatarların siyasi otoritesi kabul edilmiş, bu gelişmeleri Osmanlı'nın Karadeniz'e yerleşmesi takip etmiştir.⁷

XIV. ve XV. yüzyılın başlarında Volga kıyısında Saray şehrinde hüküm süren Tatar hanları, kendilerini Kırım'ın hâkimi olarak görmeye başlamışlardır. Bu iddialarını da Kırım ve Bozkır eyaletlerine valiler tayin ederek ispatlamışlardır. Ancak burada bir noktayı belirtmek gerekir. XIV. yüzyılın sonlarına kadar Kırım'daki Tatar valilerinin hiçbiri Kırım'ı kontrolleri altında tuttukları bağımsız bir siyasi güç haline getirmeyi denememişlerdir. Bunu ilk deneyen, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, sadece yarımadada kullanılmak üzere adına sikke kestiren Taş Timur olmuştur. Kırım'ı kendisine yurt olarak almış ve oğullarıyla torunları da onun siyasetini takip ederek miras kalan bir pozisyon yaratmışlardır. Dolayısıyla Taş Timur, haklı olarak gelecekteki bağımsız Kırım'ın temelini atan kişi olarak kabul edilebilir.⁸ Ancak bütün tarihçiler tarafından bağımsız Kırım hanlığının ilk hanı olarak kabul edilen kişi, Taş Timur'un varislerinden olan Hacı Giray Han'dır.

Taş Timur'dan sonra yerine oğlu Giyasüddin Kırım hanı olmuş fakat Altın-Ordu hanlığı tarafından baskı altına alınmasından dolayı Litvanya'ya kaçmak

5 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 129.

6 Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 5.

7 Anatolii L. İakobson, *Krym v srednie veka*, Moskva, 1973, s. 108'den akrotan; Alan Fisher, *Kırım Tatarları*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 15.

8 Alan Fisher, a.g.e., s.16.

zorunda kalmıştır. Bu aileden olan ve Taş Timur'un torunu olması kuvvetle muhtemel olan Hacı Giray Litvanya'da doğmuştur. Bu dönemde Altın-Ordu hanlığı içindeki saltanat mücadeleleri, otorite boşluğunun doğmasına yol açmıştır. Bu boşluktan yararlanmak isteyen Hacı Giray, 1438 yılında Kırım'ı elde edip hanlığını ilan etmiştir. Bu esnada Altın-Ordu hükümdarlığında bulunan Ulug Mehmed Han bu duruma ses çıkarmamış, çıkaramamıştır. Çünkü devletin, kendi içindeki güç mücadeleleriyle yeterince meşgul olduğu bir döneme rastlamıştır.⁹ Bu suretle Hacı Giray Kırım'a yerleşmiştir.¹⁰

Hacı Giray, Kırım hanı olduktan sonra kendine müttelik bulmaya çalışmıştır. Bunun için hem kendi hem de Altın-Ordu'nun komşuları arasında mümkün olduğunca çok Tatar kabilesi ve asilzadesini kendi tarafına çekmeyi amaçlamıştır. Hacı Giray bu politikasını uygulamaya koyarken, desteklerini sağlamaya çalıştığı komşularının dinleri ve milliyetleri onun için önemli olmamıştır. Onun için önemli olan tek şey, Kırım'da güçlü bir üs kurabilmek ve bunun için ittifaklar bulmak olmuştur.¹¹ Hacı Giray'ın bu arayışında Tatarlar önemli bir yer tutmuştur. Bunun nedeni Tatarların, Kırım'da güçlü bir konumda bulunuyor olmalarıdır. Özellikle 1453–1466 yılları arasında üç büyük Tatar grubu (Şırınlar, Barınlar, Konguratlar) batıya göç etmişlerdi. Geçmişte Altın-Ordu devleti bu üç grubun desteğine dayanmıştı. Batıya göç etmeleri ile birlikte güç dengesi de değişmiştir.¹² Altın-Ordu devleti zayıflarken, Kırım hanlığı güçlenmiştir. Ayrıca göçler, yarımadadaki Tatar nüfusunu önemli derecede artırmıştır. Bu noktada Kırım'daki Tatar nüfuzu konusunda birkaç noktaya değinmekte yarar vardır.

Kırım hanlarının asli otoriteleri büyük Tatar grupların karşı konulmaz gücü ile sınırlıydı. Bu gruplar, veraset yolu ile yarımadadaki bereketli toprakların önemli bir kısmına sahiptiler. Halkın çoğunluğu üzerinde ekonomik ve siyasi otoriteleri vardı, ayrıca sahip oldukları askerî güç de hanın askerî gücüyle boy ölçüşebilecek nitelikteydi. Bu faktörlerin bir araya gelmesi hanın, Tatar beylerinin işbirliği olmaksızın herhangi bir şey yapmasını imkânsız kılıyordu. Bu Tatar grupları arasında, Kırım hanlığı var olduğu sürece en etkili Şırınlar olmuştur.¹³ Şırın beyinin yanı sıra üç Tatar beyi de Kırımli zadedân sınıfının

9 T. İ. Makarova, S. A. Pletneva., *Kırım, severo-vostočnoe priçernomorie i zakavkaze v epohu srednevekovya: IV-XIII veka*, Moskva, 2003, s. 236.

10 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 131.

11 T. İ. Makarova, S. A. Pletneva, a.g.e., s. 240.

12 Alan Fisher, a.g.e., s. 21.

13 F.F. Lashkov, "Arkhiivniya danniya o beilikakh", *Arkheologičeskii S'ezd, Trudy* 6, no. 4, 1889, s. 96'dan aktaran; Alan Fisher, a.g.e., s. 39.

“Karaçi beyleri” denilen imtiyazlı beyleri arasında yer alıyorlardı. Han üzerinde büyük nüfuz sahibi olan Karaçi beyleri, düzenlenen seferlere destek vermek veya vermemek suretiyle zafer ve hezimete zemin hazırlıyor, daha da ötesi, hanın tahttaki varlığı konusunda karar alan Tatar kurultayının isteklerini Osmanlı sultanı nezdinde temsil edebiliyorlardı. Ayrıca divana katılıyor ve Kırım siyasetinin şekillenmesinde rol oynuyorlardı. Bu noktada beylerin üç temel görevi vardı:¹⁴

- Divan üyesi olarak hana tavsiyelerde bulunmak
- Osmanlı sultanının nezdinde kurultayın isteklerini dile getirmek
- Beyliklerini idare etmek

Kırım Tatar hanlığında mevcut olan önemli unsurlardan bir diğeri Nogay Tatarlarıydı. Nogay Tatarları, Altın-Ordu’nun önemli bir parçasıydı. Göçebe olarak Kafkasya’nın kuzeyindeki bozkırlarda yaşamaktaydılar. Ancak Nogay Tatarları, Kırım hanlığının hâkimiyetini kabul etmelerine rağmen, Tatar hâkimiyetine karşı çok sayıda isyan hareketinde bulunmuşlardır. Bu isyan hareketleri zaman zaman öyle bir boyut almıştır ki, 1523 yılında Mehmed Giray’ın öldürülmesine kadar uzanmıştır. Aynı zamanda Nogay beyleri birçok kez, özellikle XVII. yüzyıl boyunca Moskova Çarlarına bağlanmışlardır. Fakat bunlara rağmen, Nogaylar hanlık içinde yararlı olan faaliyetlerde de bulunmuşlar, bozkırlarda güçlü Slav kolonilerinin kurulmasını önlemişlerdir.¹⁵

Tatar grupların yanı sıra, Altın-Ordu devletinde önemli roller oynayan başka gruplar da batıya göç etmişlerdir. Ancak bu grupların hiçbiri, hanın menşesine bakmaksızın sahip oldukları güçlerden tamamen mahrum kalmak istememişlerdir. Ayrıca Altın-Ordu gibi, Kırım hanlığının da büyük zaafı, irsî kabile beylerinin devletin gerçek hâkimi ve sahibi olmalarından kaynaklanmıştır.¹⁶ Han ailesi içindeki ve beyler arasındaki rekabetler, hanlığın iç çekişmelere sürüklenmesine neden olmuştur. Bu iç çekişmeler, özellikle Hacı Giray’ın ölümünün ardından yoğunlaşmış ve bir iç savaşa dönüşmüştür.¹⁷

Hacı Giray’ın ölümünü takip eden yaklaşık on yıllık süreç, tam bir karışıklık

14 Alan Fisher, a.g.e., s. 44.

15 Halil İnalçık, a.g.e.

16 Halil İnalçık, “Kırım Hanlığı”, *Emel Dergisi*, Sayı 36, 1966, s. 32.

17 A. L. Yakobson, *Srednevekoviy Krim : oçerki istorii i istorii materialnoy kulturi*, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1964, s. 66.

dönemi olmuştur.¹⁸ Oğulları arasındaki mücadele bir türlü bitmek bilmemiş, yenilen taraf bir süreliğine yarımada dışındaki bozkırlara kaçmak veya Kefe'ye sığınmak suretiyle tekrar mücadeleye dönmek için güç toplamaya çalışmıştır. Ancak bu süreçte asıl mücadele Nurdevlet ile Mengli Giray arasında yaşanmıştır. Mengli Giray, Nurdevlet ile giriştiği ilk mücadeleden yenik ayrılmasına rağmen, kendi tarafına çekmeyi başardığı Şırınler ve Cenevizlilerin yardımı ile 1468 yılında Kırım tahtını ele geçirmeye muvaffak olmuştur. Fakat Mengli Giray'ın bu başarısı uzun sürmemiş ve Cenevizlilerle ters düşerek hanlığı yeniden Nurdevlet'e kaptırmış, ardından esir düşmüştür. Nurdevlet ise ikinci hanlığı döneminde de Kırım içindeki gruplar ve asilzadelerle tam bir bütünlük sağlayamamıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi, Altın-Ordu devleti zamanında Kırım yarımadasına göç eden gruplar hanlık içinde önemli bir güce sahiptiler. Özellikle Tatarlar, bu gücün merkezi konumunda bulunuyorlardı.¹⁹ Nurdevlet'in bu gruplarla anlaşamaması kendi sonunu hazırlamıştır. Nurdevlet han ile ters düşen Şırın beyi Eminek Mirza, Nurdevlet-Ceneviz iktidarına karşı Osmanlı padişahına müracaat etmiştir. Fatih Sultan Mehmet, daha İstanbul'u fethettiği ilk yıllarda Kırım'dan Cenevizlileri çıkarmayı düşünmüş ve 1454 yılında Hacı Giray'a yardım ederek Cenevizlilerin vergiye bağlanmasını sağlamıştır. Fatih, eline geçen bu ikinci fırsatı hiç düşünmeden değerlendirmiş ve Gedik Ahmet Paşa'yı kuvvetli bir donanma ile 1475 senesinde Kırım'a göndermiştir. Gedik Ahmet Paşa, Kefe ile Kırım sahillerinde bulunan tüm Ceneviz limanlarını ele geçirmiş ve esir olan Mengli Giray'ı da kurtararak yeniden Kırım hanlığının başına geçirmiştir. Bu olaydan sonra Mengli Giray, Osmanlı padişahının "dostuna dost düşmanına düşman" olmayı ve himyesini kabul etmiştir.²⁰

Kırım-Osmanlı İlişkileri:

1475 senesinde Mengli Giray Osmanlı padişahının himyesini kabul etmiş olmasına rağmen, Kırım-Osmanlı ilişkileri daha eski bir tarihe dayanmaktadır. 1453 yılında İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesi, Kırım-Osmanlı münasebetleri açısından önemli bir tarihtir. Bu fetih, Karadeniz bölgesindeki nüfuz mücadelesinde önemli değişikliklere yol açmıştır.

Osmanlı, Çanakkale ve İstanbul boğazlarına sahip olduktan sonra Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirmeye çalışırken, bu çerçevede bölgedeki Ceneviz

18 A.A. Novoselskiy, *Borba Moskovskovo gasudarstva s. Tatarami XVII. veka*, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva, 1948, s. 162.

19 Brian. G. Williams, *The Crimean Tatars*, Brill, Boston, 2001, s. 120.

20 Halil İnalçık, a.g.e., s. 34.

sömürgelelerini de ortadan kaldırmak, Kefe iskelesi aracılığıyla Cenevizlilerin yaptıkları ticareti Türklerin eline geçirmek ve bu suretle Kuzey Karadeniz sahillerini kontrol altına alarak kendi topraklarının da bütünüyle güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır.²¹ Kırım hanı Hacı Giray'ın 1454 yılında Kefe'ye saldırıp Cenevizlilerden alma girişimine Osmanlı'nın destek vermesi, bu sebeplerden dolayıdır. Osmanlı'nın desteğiyle gerçekleştirilen kuşatma sonrasında Cenevizliler, Tatarlara ve Osmanlı'ya vergi vermeyi kabul etmişler ve bunun üzerine kuşatma kaldırılmıştır.²² Bu işbirliği yirmi sene sonra gerçekleşecek birleşmenin tohumlarını atmıştır.

1475 senesinde Kırım hanlığını ikinci kez elde eden Mengli Giray, Altın-Ordu hanı Seyyid Ahmed'in Kırım'ı istila etmesi üzerine İstanbul'a sığınmıştır. Üç yıl sonra Kırım hanlığı içindeki güç dengeleri yeniden değişmiş ve 1478'de Mengli Giray İstanbul'dan gönderilen ilk han sıfatı ile Kırım tahtını tekrar elde etmiştir. Mengli Giray'ın bu üçüncü saltanat dönemi (1478-1514) esnasında, Kırım hanlığı sağlam bir temele oturtulmuştur. Bu tarihten itibaren Osmanlı, hanlıkta otorite birliğini sağlamış, son Altın-Ordu hanlarının birleştirme teşebbüslerine ve Moskova'nın genişleme siyasetine karşı hanlığın varlığını güvence altına almıştır.²³

1475 yılından itibaren pekişmeye başlayan Osmanlı-Kırım ilişkilerinde Osmanlı, han seçiminde rol oynamasına rağmen, genellikle Kırım mirzalarının geleneksel kurultaylarında yaptıkları seçimi kabul etmiştir. Bu seçimler ittifak-i cumu-i tatar ile (tüm Tatarların ittifakıyla) yapılıyordu. Ancak bu durum zaman zaman anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Çünkü asilzadeler ve beyler, Osmanlıların bu seçime katılmasını sadece kendi tercihlerini tasdik edecek olmalarıyla sınırlı görmüşlerdir. Osmanlı ise kendisinin tayin hakkının bulunduğunu savunmuştur.²⁴ Bunların yanı sıra, Osmanlı nüfuzu altında bulunan Kırım hanları içişlerinde bağımsız olmuştur. Ayrıca hanlar bazı devlet ve hanlıklarla diplomatik ilişkilerde bulunma haklarını da saklı tutmuşlardır. Örneğin Kırım hanları Moskova ile ilişkilerini devam ettirmişlerdir. Hatta o dönemde Moskova'da, Osmanlı'dan çok Kırım sefaret heyetlerinin bulunduğu belirtilmektedir.²⁵

Bu dönemde Kırım hanlığı ile Osmanlı arasında yaşanan önemli bir gelişme, Mengli Giray'ın II. Beyazıt zamanında (1484) Boğdan üzerine yapılan seferde

21 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 126.

22 Halil İnalcık, "Hacı Giray",

23 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 128.

24 Alan Fisher, *Kırım Tatarları*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 27.

25 Alan Fisher, a.g.e., s.29.

ilk defa elli bin kişilik bir kuvvetle bulunmuş olmasıdır. Bu hadise ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün Avrupa ve kısmen Asya seferlerinde Kırım hanlarının önemli kuvvetle bulunmaları ya da kuvvet yollamaları kanun olmuştur.²⁶

Mengli Giray'ın vefatından sonra Kırım tahtına sırasıyla Mehmed Giray ve Sahib Giray geçmiştir. Özellikle Sahib Giray dönemi Kırım hanlığı üzerinde Osmanlı nüfuzunun hakikî bir şekilde yerleştiği dönemdir. Ayrıca Sahib Giray, hanlığı döneminde Moskova'ya karşı şiddetli taarruzlarda bulunmuştur. Onun bu taarruzlarıyla Osmanlı, Moskova tehlikesini daha net görmeye başlamış ve bu saldırılarını desteklemiştir.²⁷ 1549'da Osmanlı'nın yardımı ile Astırhan'ı zapt eden Sahib Giray, bu başarıyı kazandıktan sonra Osmanlılardan Közleve İskelesi'ni istemiş ve Sadrazam Rüstem Paşa ile üstünlük münakaşasına girmiştir. Sahib Giray'ın bu tavırları, Osmanlı cephesinde endişe uyandırmıştır. Kazandığı başarılar ve elde ettiği gücün sarhoşluğunu yaşamaya başlayan Sahib Giray, bir müddet sonra sahip olduğu gücü kontrol eden değil, bu güç tarafından kontrol edilen bir kişi olmaya başlamıştır. Fakat bu durum onun sonunu hazırlamış ve 1551 yılında İstanbul'dan gönderilen Devlet Giray Han tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Devlet Giray Han da Karadeniz ve Kafkaslarda Rus etkisine karşı Osmanlı ile işbirliği içinde olmuştur. Özellikle 1571 yılında Moskova'ya kadar ilerlemesi ve şehrin etrafını yakması Osmanlı tarafından takdirle karşılanmıştır. Bu olaydan sonra padişah kendisini "İslam'ın himayesinde büyük yararlık gösterdiği için" tebrik etmiştir.²⁸ Fakat bu seferde Kırım hanının asıl maksadı Osmanlı'ya yararlı olmakla birlikte, Kazan ve Astrahan'ın iadesini sağlamaktı. Ancak bunu başaramamıştır. Osmanlı, Rus çarından bu iki şehri istemesine rağmen muvaffak olamamıştır.

Kırım hanlığı bu yıllarda artık eski gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bu yüzden gerçekleştirdiği saldırıları Osmanlı İmparatorluğu'nun verdiği destek ve himaye sayesinde yapabiliyordu. Diğer taraftan her geçen gün güçlenen Rus Çarlığı bu işbirliğini zorunlu kılmaktaydı. Ancak Osmanlı'nın bu yıllarda Kırım hanlarına kendi komutasındaki bir kumandan gibi davranması, Kırım içinde muhalefet seslerinin yükselmesine yol açmıştır. Hanlık, Osmanlı'nın himayesine ve desteğine mecbur olmasına rağmen, daha önce de belirtildiği gibi, Osmanlı için de Karadeniz ve Kafkasya'daki Rus yayılcılığının önüne geçmekte önemli bir rol oynamaktaydı. Bu bakımdan Osmanlı padişahlarının

26 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 423.

27 Halil İnalcık, a.g.e. ,

28 Halil İnalcık, a.g.e.,

Kırım Hanlarına karşı bu tavrı son derece olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir. Örneğin Mehmed Giray II. artan muhalefetle birlikte Osmanlı'ya isyan etmekle kalmamış aynı zamanda Kefe üzerinde hak iddia ederek şehri kuşatmıştır. Fakat bu isyan da, tıpkı daha evvel Sahib Giray olayında yaşandığı gibi, İstanbul tarafından yeni bir hanın gönderilmesiyle bastırılmıştır. İstanbul'dan gönderilen İslam Giray, isyan eden Mehmed Giray'ı ortadan kaldırmış ve hanlığın başına geçirilmiştir.

İslam Giray, hutbede padişahın adını okutmaya başlayan ilk Kırım hanı olmuştur. 1644-1654 yılları arasında Kırım hanı olduğu dönemde Osmanlı'yla yakın işbirliği içinde bulunmuş, bu dönemde Rusya'ya karşı dört büyük sefer düzenlenmiştir. Bu seferler, Rus gücünün yayılmasına engel teşkil etmiş olması bakımından büyük önem taşımıştır.

İlerleyen yıllarda Osmanlı ile Kırım Hanlığı arasındaki birliktelik artarak devam etmiştir. 1671-1704 yılları arasında dört kez hanlığı yönetmiş olan Hacı Selim Giray ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişki hayati önem taşımaktadır. Bu hayati önem, 1678 yılında, Osmanlı ile Rusya arasında yaşanan ilk büyük savaşta,²⁹ Hacı Selim Giray'ın Osmanlı'ya verdiği destekten kaynaklanmaktadır. Bu savaşta Rusların Kırım'ı istila girişimlerine karşı Kırımlıların müdafaası Osmanlı'nın büyük yararına olmuştur. Bununla birlikte Kırım kuvvetlerinin 1688'de Sırbistan'da Kaçanik Boğazı'nda Habsburg ordusunu püskürtmesi, savaşın gidişatında dönüm noktası olmuş ve Osmanlılar, düşmanı Balkanlardan geri püskürtmek imkânını yakalamışlardır. Hacı Selim Giray, savaşın sonuna kadar sık sık değişen sadrazamlar ve padişahlar karşısında uzun zaman yerini korumuş ve bu durum ona, Osmanlı devlet idaresinde nüfuz kazandırmıştır. Hatta bir defasında, padişah sadrazamını seçerken, onun oyunu da almıştır. Selim Giray bu sayede, savaşın sevk ve idaresinde birlik ve devamlılık sağlamış ve İmparatorluğun daha büyük felaketlere uğramasını önlemiştir.³⁰

Görüldüğü gibi, Hacı Selim Giray'ın Kırım-Osmanlı ilişkilerinde önemli bir yeri vardır. Osmanlı'nın Viyana bozgununa uğramasının ardında gücünü yitirmeye başladığı böyle bir dönemde Hacı Selim giray gibi bir şahsiyetin Kırım'ın başında olması, Osmanlı açısından önemli olmuştur. Selim Giray, bu dönemde imparatorluğun geçirmekte olduğu buhranı tespit etmiş ve

29 Savaşın nedeni Osmanlı'nın Lehistan'dan Podolya'yı aldıktan sonra, Kazaklar üzerinde hâkimiyetini kurarak, Ukrayna'ya yayılmak istemesi olmuştur. Rus çarları bu döneme kadar Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmaktan çekinmiştir. Ancak Avrupa'da kurulan mukaddes ittifaka katılmalarının ardından (1684), Kırım'a ve Azak kalesine saldırmışlardır. Bu tarihten itibaren Çarların Kırım, Karadeniz, Kafkasya ve Balkanlara saldırıları başlamıştır.

30 Halil İnalıcık, a.g.e.,

imparatorluğa sadakatini belirtirken, Vezir-i Âzam'a gönderdiği mektupta şu ifadeleri kullanmıştır:³¹

“Düşman ayakta olup bu kışta Kırım’da Boğdan, Eflak ve Erdel ile bütüin Rumeli Hıristiyanları isyan edip Karadeniz kenarlarına kadar bütüin memlekete yayıldı. Bundan dolayı İslamiyet gayretiyle Kırım’dan çıkıp Bucak’ta kışlamak için hareket etmek üzereyim. Bu işe göz yumulursa memleket elden gider. Bundan başka bizzat gelip padişah hazretlerini ziyaret etmek isterim.”

Bu sözlerinden de anlaşılmaktadır ki, Hacı Selim Giray Osmanlı’ya son derece sadıktır. İmparatorluğun içinde bulunduğu durumdan endişelenmekte ve bu endişelerini bizzat Vezir-i Âzam’a mektup yazarak dile getirmektedir. Kırım hanının bu tavrı imparatorluk erkânı arasında görüşülmüş ve Vezir-i Âzam’a şu ortak düşünce belirtilmiştir:

“Gelmesi Hızır gibi yetişmiş gibidir; tecrübeli, iş görmüş, iş bilir gazi bir hükümdardır; davet buyurun gelsin, meclisinden faydalanırız.”³²

Ancak Hacı Selim Giray’ın ve Osmanlı’nın bu işbirliğine rağmen Ruslar, 1696’da Azak kalesini ele geçirmiş ve İstanbul Anlaşması ile (1700) burayı ellerinde tutmayı başarmışlardır. Bu galibiyetin ardından Rus Çarı Petro, yeni kaleler ve Azak’ta yeni bir donanma kurma girişimlerine başlamıştır. Elbette Karadeniz ve Kafkasya’da Rus nüfuzunu artıracak olan bu girişim, gerek Kırım gerekse Osmanlı için son derece olumsuz bir gelişmedir. Bu durum 1711 Prut savaşı sonrasında belli ölçülerde değişmiştir. Rusya’ya karşı girişilen bu savaş sonucunda Azak kalesi geri alınmış ve Rusların Karadeniz’de elde ettiği bu üstünlük bertaraf edilmiştir. Ancak Rusya ile yapılan bu anlaşma tam manasıyla diplomatik bir mağlubiyettir. Çünkü Ruslar bu savaşta İsveç, Kırım ve Osmanlı güçleri tarafından sıkıştırılmış ve etkisiz hale getirilmiştir. Osmanlı ordusuna kumanda eden Baltacı Mehmed Paşa’nın vereceği bir emirle Rus Çarı Petro’nun esir düşme ve Rus ordusunun yok olma ihtimali çok yüksekti. Ancak Baltacı Mehmed Paşa, İsveç kralı XII. Karl ve Kırım hanı Devlet Giray II.’nin muhalefetini dikkate almaksızın, Rus cephesinin barış teklifini kabul etmiştir. Nitekim bu gelişmenin ardından Devlet Giray II, Çar’ın ezilmesi fırsatını kaçırdığı iddiası ile Baltacı Mehmed Paşa aleyhinde faaliyetlerde bulunmuştur.³³

31 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt III.*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 515.

32 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 515.

33 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.260-261.

Bu olaydan sonra Kırım, Rus saldırılarından kurtulamamıştır. 1736 yılında Ruslar Kırım yarımadasını istila etmiş, Bahçesaray zapt edilerek yakılmıştır. Azak kalesini bu saldırı neticesinde yeniden ele geçiren Ruslar, Kırım hanına ait Balta şehrini istila etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı tarafından Rusya'ya yeniden savaş ilan edilmesi zaruri bir hal almıştır. Ancak bu savaş, Kırım'ın bir daha geri alınamamak üzere Osmanlı himayesinden çıkması ile sonuçlanacaktır.

1769-1774 yılları arasında devam eden Osmanlı-Rus Savaşı hem Osmanlı tarihinde hem de Kırım'ın geleceğinde dönüm noktası olmuş ve felaketle neticelenmiştir.³⁴ Bu savaş esnasında Kırımlılar ile Osmanlılar arasında yaşanan anlaşmazlıklar dikkate değerdir. Bu dönemde gerek Osmanlı gerekse Kırım için son derece umutsuz bir durum söz konusudur. Bu ümitsiz durumda hanlığı Osmanlılardan tamamıyla bağımsız bir hale getirmek isteyen mirzalar, Kırım içinde güçlü bir konum kazanmışlardır. 1772 yılındaki Rus işgali sırasında Kırım'da toplanan kurultayda, Osmanlıların tayin ettiği Maksud Giray tanınmamış ve Sahip Giray Kırım hanı olarak seçilmiştir. Bu durum, söz konusu anlaşmazlığın en net göstergesidir.

Yaşanan savaş sonucunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu için asıl çöküş başlarken, Kırım hanlığının da Rusya'ya bağlanmasının zemini hazırlanmıştır. Antlaşmanın 3. maddesi Kırım'ın geleceği ile ilgilidir:

“Kırım, Bucak, Kuban, Yedisian, Camboyluk ve Yediçkul (Yedicek) Tatar ulusları serbest ve tam manası ile müstakil tanınacaklar, kendi istekleri doğrultusunda Cengiz soyundan seçilerek hanların hükmü altında olacaklar ve han, her hangi bir yabancı devleti dikkate almadan, onları kendi kanun ve adetlerine göre idare edecek, bu sebepten dolayı ne Rusya ve ne de Babiâli hiç bir suretle hanın seçim hakkına ve tahta çıkışına karışmayacaklar. Kendi kendilerini idare eden ve Allah'tan başka kimseye tabî olmayan bütün diğer devletlere yapılan aynı muameleyi yapacaklar; fakat Tatarlar Müslüman olduklarından ve Sultan da İslam'ın halifesi sayıldığından, bu uluslar kendisine şeriatın emrettiği şekilde muamele edecekler, bununla beraber bu, onların yukarıda teyit olunmuş siyasî ve mülkî hürriyetlerini tehlikeye düşürmeyecek mahiyette olacaktır.”³⁵

34 Metin Bezikoğlu, The Deterioration of Ottoman Administration In the Light of the Ottoman-Russian War of 1768-1774, Bilkent Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2001, s. 43.

35 Halil İnalcık, a.g.e.,

Yalnızca antlaşmanın bu maddesi dikkate alınarak, ilk bakışta Kırım açısından olumlu sonuçlandığı iddia edilebilir. Çünkü antlaşmaya göre Kırım, bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak bu, büyük bir aldatmacadır. İmzalanan metin üzerinde Kırım bağımsızlığını kazanmış olarak görülmesine rağmen, bu antlaşma Kırım'ı kısa bir süre sonra Rus himayesine sokacak şekilde düzenlenmiştir. Antlaşmaya göre, Azak denizi ağzının iki tarafında Yeni-Kale ve Kerç, Dnepr ağzında Kılburnu kalesi ve etrafındaki arazi, ayrıca büyük ve küçük Kabartaylar Ruslara ilhak edilmiştir. Bu durumda Ruslar tarafından çevrelenmiş olan hanlığın bağımsız bir varlığa sahip olması söz konusu olamazdı. Kırım'a bağımsızlığının verilmesi, ileride Ruslar tarafından yapılacak ilhakı kolaylaştıracak siyasi bir hamleden öte bir şey değildi.

Rus Egemenliği Altında Kırım

Kırım'ın Rus egemenliği altındaki durumuna geçmeden önce, Rusya açısından bu hanlığın neden önemli olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Kırım'ın Osmanlı himayesinde bulunması, Karadeniz'i tamamen Osmanlı denizi haline getiriyor ve Rusya'nın dış ticaretinin dayandığı nehir nakliye yollarının kesilmesine neden oluyordu. Üç önemli Rus nehrinden Don ve Dinyeper'in ağızları Kırım hanlığında bulunmaktaydı. Bu nedenden dolayı Ruslar, Hanlığı ellerine geçinceye kadar, yetiştirdikleri buğdayı yabancı alıcıya ulaştıramamışlardır. Aynı zamanda bölgedeki Tatar kontrolü, Rusların Güney Ukrayna'daki zengin tarım alanlarına ulaşmasını da engellemiştir.

Bunların yanı sıra, Rusların Kırım ile ilgilenmesinin siyasi ve psikolojik bir yönü olduğunu da unutmamak gerekir. Moskova, XIII. yüzyıldan itibaren Tatarların askerî harekâtlarından ve siyasi baskılarından dolayı büyük zarar görmüştür. Ruslara göre Tatarlar, Moskova sınırlarındaki düşman kâfir güçleri temsil ediyorlardı. Düşmanın cezalandırılması ve ortadan kaldırılması, Müslüman Tatarlara karşı duyulan öfke ve nefretin tatmin edilmesini de sağlayacaktı.³⁶

XVII. yüzyılın sonlarına doğru imzalanan Karlofça Antlaşması³⁷ ve Büyük Petro'nun Azak kalesini ele geçirmesiyle birlikte, Kırım Hanlığı'nın güçlü siyasi konumu yavaş yavaş sona ermeye başlamıştır. Osmanlı'nın zayıflaması

36 Alan Fisher, a.g.e., s. 42.

37 Karlofça Antlaşması, 26 Ocak 1699 tarihinde Osmanlı Devleti ile başlarında Avusturya İmparatorluğu bulunan Kutsal İttifak devletleri (özellikle Venedik, Lehistan ve Rusya) arasında imzalanmış olan barış antlaşmasıdır.

ve Rusya'nın güçlenmesi Doğu Avrupa'nın güç dengesinde ani bir değişiklik yaratmış, bu değişiklik neticesinde Kırım'daki bazı unsurlar, her geçen gün artmaya başlayan, Rusların yakınlaşma teşebbüslerine olumlu yaklaşıma başlamışlardır.³⁸

Ancak bu dönemde Büyük Petro'nun ölümü Rusya'yı bir süre iç karışıklıklara sürüklemiştir. 1730'lu yıllarda Rus Çarlığı'nın başına geçen Çariçe Anna, gerek içte gerek dışta Rus gücünü tekrar tesis etmeye başlamıştır. Anna, 1738'de, Kırım'ın başındaki Giray Han'ın Kafkasya seferinde bulunmasını fırsat bilerek Kırım yarımadasına girmiş, ancak kesin bir başarı sağlayamamıştır. Rusların bu istila girişimi Kırımlıları tedirgin etmiştir. Dönemin Kırım hanı Selamet Giray, yaşananların tekrarlanmasının önüne geçmek amacıyla Petersburg'la siyasi ve ticari ilişkiler kurmaya başlamıştır. Ancak hanın bu girişimleri, Rusların saldırgan ve yayılcı tutumlarında geri adım atmalarını sağlamaya yeterli olmamıştır.

Rusların Kırım üzerinde her geçen gün artmaya başlayan etkisinde Çariçe Elizabet'in (1744) yürüttüğü siyasetin de önemli bir etkisi vardır. Elizabet, Tatarlarla yakın ilişkiler kurulmasının ülkesi için yararlı olacağını düşünmüştür. Ayrıca Kırım'ın istilasının Akdeniz'e çıkışta bir rol oynayabileceğini tasarlamış ve güney sınırlarında güveni tesis ederek Polonya meselesinde önemli bir avantaj sağlamayı hesaplamıştır. Fakat birçok tarihçi, Çariçe Elizabet'in izlediği bu siyaseti göz ardı ederek, Kırım'ın Rus Çarlığı'na katılmasını tamamen, halefi olan II. Yekaterina'ya atfetmişlerdir.³⁹

Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasının ardından "bağımsızlığını" kazanan Kırım hanlığı için bu bağımsızlık süreci kısa sürmüştür. 19 Nisan 1783 tarihinde Rus Çaricesi II. Yekaterina yayınladığı bir manifesto ile Kırım Hanlığı'nın ortadan kalktığını ve onun arazilerinin Rusya İmparatorluğu'na ilhak edildiğini ilan etmiştir. Çariçe'nin manifestosu Kırım Tatarlarına, İmparatorluğun diğer tebaası ile eşit muamele göreceklərini, şahıslarının, mallarının, mülklerinin, camilerinin ve dinî inançlarının teminat altında olduğunu ve Rusya İmparatorluğu'nda mevcut olan bütün hak ve imtiyazlardan istifade edebileceklerini taahhüt etmiştir. Yekaterina "Kırım Fatihi" Knyaz Grigoriy Potyomkin'e⁴⁰ yolladığı 8 Ağustos 1783 tarihli fermanı ile

38 Alan Fisher, a.g.e., s. 77.

39 N. Borzenko, A. Ngeri, *Bakhchisaraiskaia arabskaya i turetskaya nadpisikhanskavo dvortsa*, ZOOID2, 1848, s. 91-94.'den aktaran; Alan Fisher, a.g.e., s. 78.

40 1739-1791 yılları arasında yaşamış olan Grigoriy Potyomkin Rusya'nın 18. yüzyıldaki yayılcı siyasetinin mimarlarından biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yuri Beremeyev, *Anatomiya Armii*, "Knyaz Grigoriy Potyomkin o voyennoy forme"; <http://army.armor.kiev.ua/forma/potemkin.shtml>.

Kırım Tatarlarına Rusya vatandaşlığı ve mecburi askerî hizmetten muafiyet vermiş, istedikleri takdirde gönüllü asker olabileceklerini bildirmiştir.⁴¹

II. Yekaterina söz konusu manifestoyu yayınlarken, bir taraftan da Rusya içindeki Müslüman tebaaya karşı, geçmiş dönemlere nazaran daha yumuşak bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Rus Çarı IV. İvan döneminden XVIII. yüzyılın ortalarına kadar Ruslar, kilise doktrininin ve tarihî geçmişlerinin etkisiyle Müslümanları devletin iç güvenliği için tehlike, manevi varlığı için ise tehditkâr görmüşlerdir.⁴² Örneğin IV. İvan, camileri ve okulları yıkmış, Müslüman aydın tabakayı sürmüştü, İslamiyet'in kurumlarını ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Benzer şekilde Büyük Petro da bütün Müslüman Kazan Tatarlarının asilzadelik unvanlarını alarak onları köylü sınıfına sokmuş, bu şekilde Müslüman aydınları yok etmeye çalışmıştır. Fakat II. Yekaterina'nın Müslümanlığa yaklaşımı daha farklı olmuş ve 1773 yılında "Bütün İnançlara Müsamaha" fermanını çıkarttırmıştır. Söz konusu fermanla kullanılan şu ifade dikkat çekicidir:⁴³

"Nasıl ki Tanrı, yeryüzündeki tüm inançlara hoşgörü gösteriyorsa, Çariçe hanımefendileri de bütün inançlara izin vermekte ve tebaaların huzur içinde yaşamalarını arzu etmektedir."

Ancak II. Yekaterina'nın bu yaklaşımında sergilediği hoşgörülü tutumun altında başka nedenlerin yattığı aşikârdır. II. Yekaterina'nın izlediği bu politikada Baron İgelstrom adlı kişinin tesiri büyüktür. İgelstrom'a göre İslami liderliği önemsemeyecek olan her siyaset başarısızlığa mahkûmdur. Rus devleti Müslüman kitleleri bürokratik yollarla asimile etmek istiyorsa, İslami liderliği kullanmak zorundadır. Ayrıca İgelstrom bu doğrultuda izlenecek bir politikada başarılı olduğu takdirde -ki o başarılı olunacağını savunmaktadır - Rusya'nın Orta Asya bölgesindeki emellerini de gerçekleştirmesine yararlı olacağına inanmaktadır. Bu nedenlerden dolayı II. Yekaterina, Kırım'ın ilhakından sonra yarımada'daki Müslümanlara müspet bir program uygulamış, ulemayı Çarlık bürokrasisinin saflarına katmış ve doğrudan hükümetin kontrolü altında bulunan İslami kurumlar kurduştur.⁴⁴ Çariçe'nin bu politikasını eksiksiz bir şekilde uygulaması ve istediği sonuçları alması için

41 *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy Imperii*, Cilt XXI, St. Petersburg, 1830, ss. 897-898'den aktaran; Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 6.

42 E.A. Malov, *O novokreçenskoi kontore*, Kazan, 1873'den aktaran; Alan Fisher, a.g.e., s. 104.

43 Yazdığı bu fermanın anlaşılmalıdır ki, Çariçe kendisini Tanrı ile kıyaslamakta, bu bakımdan yalnızca Müslüman halka karşı değil, Rus halkına karşı da Tanrı katından baktığı izlenimini yandırmaktadır.

44 Alan Fisher, a.g.e., s. 105.

Tatar halkının ve Kırım ulemasının desteğini sağlaması kaçınılmaz bir zorunluluktur. Çünkü İgelstrom, sıradan halkın yalnızca ulema aracılığıyla kazanılabileceğini düşünmekteydi. Ulemanın mahalli cemiyetlerin düşünceleri ve hareketleri üstündeki kontrolü fazlaydı. Bu bakımdan dikkatli kullanılması ve yönlendirilmesi son derece önemlidir.

Ancak II. Yekaterina'nın bazı uygulamaları birbiri ile çelişmektedir. Çarîçe bir taraftan Müslüman halkın kazanılması ve Tatarlarla yakın ilişkiler kurulması yönünde bir tavır ortaya koyarken, bir taraftan da Tatar kimliğini ve tarihini silmeye yönelik faaliyetler gerçekleştirmiştir. Kırım'daki yer isimlerini değiştirmesi, bunun en net göstergelerinden birisidir.⁴⁵

Ayrıca Kırım hanlığı daha Rus Çarlığı'na bağlanmadan önce, 1777 yılı sonlarına doğru, II. Yekaterina, Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen Rum ve Slav göçmenlerin Kırım'a yerleştirilmesi için hazırlıklar yapılmasını emretmiştir. Gelecek yeni kolonilerin görevi olarak, Kırım'da Rusya'nın pozisyonunu güçlendirmeleri belirlenmiştir. Bu doğrultuda ilk başlarda yalnızca birkaç yüz göçmen gelmiş olmasına rağmen, bu göçler kitleler halinde Kırım'a gelişlerin başlangıcını teşkil etmiştir.⁴⁶

Bu noktada vurgulanması gereken bir konu daha bulunmaktadır. II. Yekaterina "İskân ve iktisat amacıyla arazi ihvan edilmesi" başlıklı bir tezkere ile Kırım devletine ve han sülalesine ait olan topraklarla, ülkeden kaçan veya Ruslar tarafından sürülenlere ait geride kalan toprakları, üst rütbeli Rus şahıslara dağıtmıştır.⁴⁷ Elbette bu uygulama tepkiye yol açmıştır. Kırım Tatar köylülerinin uzun protestolarından sonra Çarlık idaresi köylü topraklarının devlet mülkü olarak müsaderesini önlemeye razı olmuş, ancak söz konusu toprakların köylülere ait olduğuna dair tatminkâr ve güvenilir belgelerin ibrazı şart koşulmuştur. Fakat hem Kırım Hanlığı dönemindeki toprak sistemi uygulaması yazılı belgelerden daha çok geleneklere dayandığından, hem de mevcut yazılı belgelerin çoğu geçmiş kargaşa yıllarında ortadan kaybolduğundan, köylüler mülkiyetlerini nadiren ispat edebilmişlerdir.⁴⁸

45 II. Yekaterina döneminde Gözleve-Kezlev "Yevpatoriya", Kefe "Feodosiya", Akmescit ise "Simferopol" olarak adlandırılmıştır.

46 Alan Fisher, a.g.e., s. 102.

47 Potyomkin'e 90 bin hektar, Potyomkin'in kâtibi Vasiliy Popv'a 60 bin hektar, Kont Aleksandr Andreyeviç Bezbordoko'ya 20 bin hektar, General Vasiliy Kahovskiy'e 8 bin hektar, Amiral Fyodoreviç Uşakov'a 9 bin hektar, Amiral Nikolay Semyonoviç Mordvinov'a 6 bin hektar. (yaklaşık rakamlardır.) Toplam olarak 1796 yılının sonunda dağıtılan toplan arazi miktarı yaklaşık olarak 300 bin hektara ulaşmıştır. Hakan Kırımlı, a.g.e.s 10.

48 Hakan Kırımlı, a.g.e., s. 10.

Rus Baskısı Kitlesele Göçleri Başlatıyor

Rus devleti tarafından izlenen bu politikalar, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren, özellikle XIX. yüzyıl boyunca, aralıklarla devam eden göç dalgalarına neden olmuştur. Bu zaman dilimi içinde Ruslar, Kırım Tatarlarının Kırım'ı terk etmeleri için baskılar uygularken, ani ve kitlesele tahliyeler gerek Kırım, gerekse Rus ekonomisi için ciddi zararlar doğuracağından, göçler kontrollü ve ekonominin kaldırabileceği ölçülerde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Nitekim 1861 yılına kadarki dönemde, Rusya'da serflik olduğundan, istenilen sayıda insanı istenilen yerde iskân edebilmek kolay değildi. Bu sebepten dolayı, Balkanlardan İtalya ve Almanya'ya, ne kadar Hıristiyan unsur varsa Kırım'a davet edilmiştir. Hatta dönemin en önemli devlet adamlarından olan Grigoriy Potyomkin tarafından Kırım'a İngiltere'den getirilecek suçluların iskân edilmesi bile teklif edilmiştir. Yani İngiltere'de ne kadar mahkûm ve sabıkalı varsa, bunlar nihayetinde Hıristiyan unsurlar oldukları için, memnuniyetle Kırım'a yerleştirilecekler ve bu Yeşil Ada'nın "detatarizasyonu"nda rol alacaklardı.⁴⁹

Ruslar, Tatarları Kırım'dan uzaklaştırma politikasını, Kırım'ı ilhak eder etmez uygulamaya koymuştur. 1785-1788 yıllarında Kırım'dan Osmanlı topraklarına ciddi bir göç dalgası meydana gelmiştir. Özellikle 1789 yılında Rusya ile Osmanlı arasında imzalanan Yaş Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım'ı tekrar kendi idaresine geri alma ümitleri son bulunca, göç dalgası doruk noktasına ulaşmıştır. Alan Fisher'e göre bu göç dalgasında göç eden Tatarların sayısı 20.000 ila 30.000 arasındadır.⁵⁰

Bu göçleri 1792-1793, 1802-1803, 1812-1813 ve 1830'lu yıllardaki dalgalar takip etmiştir. 1802-1803 dalgası hariç tutulursa, bu göç dalgalarının Osmanlı-Rus savaşlarının ardından gerçekleşmiş olması dikkat çekici olmakla birlikte kesinlikle tesadüfi değildir. Her Osmanlı-Rus savaşında Rusya Hükümeti Kırım Tatarlarını, Osmanlıların Kırım'daki beşinci kolu olarak görmüştür. Esasen Kırım Tatarlarının Osmanlılara yönelik sempatisi herkesin bildiği çok açık bir gerçektir. Bununla birlikte, XIX. yüzyıl ortalarına kadarki dönemde Osmanlı - Rus harpleri esnasında Kırım Tatarlarının, Kırım'da Ruslara karşı sabotaj veya benzeri bir karşı harekete giriştiklerinin yahut oradaki Rus halka karşı tavır aldıklarının örneği bulunmamaktadır. Buna rağmen her savaş, halkın üzerinde Rus baskısını artırdığı için, göç dalgalarını beraberinde getirmiştir.⁵¹

49 Hakan Kırımlı, "Kırım'dan Türkiye'ye Kırım Tatar Göçleri", *Vatan Kırım*, 29 Mayıs 2008.

50 Alan Fisher, a.g.e.,s 115.

51 Hakan Kırımlı, "Kırım'dan Türkiye'ye Kırım Tatar Göçleri", *Vatan Kırım*,29 Mayıs 2008.

1853-1856 yılları arasında yaşanan Kırım Savaşı,⁵² söz konusu göçleri derinden etkileyen bir unsur olmuştur. Savaşı takip eden on yıllık zaman diliminde, en büyük göç dalgası yaşanmıştır. Bu, Tatarların XIX. yüzyılda uğradıkları en büyük felakettir. Savaş esnasında Kırım Tatarları, Ruslar tarafından büyük baskıya tabi tutulmuşlardır. Konunun uzmanlarından Hakan Kırımlı, Rus Silâhlı Kuvvetleri Başkumandanı Büyük Knyaz General Aleksandr Menşikov'un, 1854'de üst üste bir kaç defa Yalıboyu'nda yaşayan Kırım Tatarlarının kitle halinde Rusya içlerine sürülmesini emrettiğini, ancak bu emrin savaş şartları nedeni ile yerine getirilemediğini belirtmektedir. Ayrıca Çar II. Alexander, savaşın ardından 1859 yılında yaşanan Tatar göçlerini teşvik etme ve kolaylaştırma yönünde bir politika izlemiştir. Çarın Tatar göçleri ile ilgili şu ifadeleri kullandığı belirtilmektedir:

*“Tatarların gizli veya aşikâr göçlerine muhalefet etmek uygun değildir. Aksine bu gönüllü göç, bölgeyi bu istenmeyen halktan kurtarmak için hayırlı bir hareket olarak kabul edilmelidir.”*⁵³

Bu ifadelerinde Çar II. Aleksandr “gönüllü göçten” bahsetmektedir. Ancak bu göçlerin “gönüllü” değil, “zorunlu” olduğu, ispata gerek olmayacak kadar açıktır. Siyasi, askerî, ekonomik ve psikolojik baskı uygulanması sonucunda Tatarları göçe zorlamak ve ardından da bu göçleri “gönüllü göç” olarak nitelemek, açıklamaya gerek duyulmayacak kadar gayri ahlaki bir tutumdur.

Nitekim hükümetin takındığı bu tavır karşısında göç dalgası panik ve kitle halinde kaçışa dönüşmüştür. Değişik kaynaklara göre 1860'da ve giderek azalmak kaydıyla onu takip eden birkaç yıl içinde en az 200.000 bin Kırım Tatarı zor şartlar altında Osmanlı'ya göç etmek üzere Kırım'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Bu göçmenlerin sayıları hakkında farklı rakamlar söz konusudur. Rus resmî verilerine göre 1860 yılı içinde 137.453 Kırım Tatarına pasaport verilmiştir. Ancak binlerce kişi ülkeyi pasaportsuz ve kanun dışı yollardan terk ettiği gibi, pasaport aldığı halde göç etmeyip Kırım'da kalanlar da vardır. Tavrida Guberniyası'nın⁵⁴ kayıtları 1860 göçü öncesindeki Kırım Tatar nüfusunu 290.483, 1867 yılındaki nüfusu ise 109.305 olarak göstermektedir. Bu kayıtlara göre 181.177 kişilik bir nüfus kaybı söz konusudur.⁵⁵ Bununla birlikte, verilen rakamlardan hiçbirinin gerçek bir nüfus sayımı neticesinde elde edilmemiş olduğunu unutmamak gerekir.

52 Ayrıntılı bilgi için bkz. Saim Besbelli, *1853-1856 Osmanlı-Rus v Kırım Savaşı Deniz Harekatı*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara, 1997; Roger Fenton, *Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kırım ve Türkiye Mektupları*, Yirmidört Yayınevi, İstanbul, 2007.

53 Lemercier-Quelquejay, *The Crimean Tatars*, s.19'dan aktaran; Alan Fisher, a.g.e., s.129.

54 Rusça'da “bölge” anlamına gelen “guberniya” kelimesi, farklı dönemlerde farklı idari yapıları ifade etmiştir. Bu yüzden kelime aynen kullanılmıştır.

55 Hakan Kırımlı, a.g.e.,s. 21.

1877 yılında yaşanan Osmanlı-Rus savaşı da, kitle halinde yeni bir Tatar göçüne sebep olmuştur. Burada dikkat çeken bir nokta bulunmaktadır. Söz konusu göç hareketleri, büyük kitleler halinde gerçekleştiğinde, bu durum Rusların aleyhine olmuştur. Çünkü bu tür büyük kitlesel göçler, tarım alanı ve şehirlerdeki iş gücünün azalmasına neden olmuştur. Bu yüzden, geçmişte hiç yapılmamış bir uygulama gerçekleştirilmiş ve “evlerinden kaçan ve yurtlarına dönmek isteyen” bütün Tatarlar için bir af ilan edilmiştir. Ancak Rusların bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış ve 1890’lı yıllarda iş gücündeki azalma yüzünden Ruslar bölgeye Kafkaslardan işçi getirmek zorunda kalmışlardır.

XIX. yüzyılda yaşanan bu göç dalgası XX. yüzyılın başlarında da devam etmiştir. Kemal Karpat’a göre, 1783-1922 yılları arasında Osmanlı topraklarına göç eden, göç etmek zorunda bırakılan Tatarların sayısı en az 1.800.000’dir.⁵⁶ Kırım’da yaşanan arazi ihtilafını incelemek üzere kurulmuş olan özel komisyon üyelerinden Pavel Sumarokov’a göre, Kırım’daki Rus hâkimiyetinin yalnızca ilk on yılı içinde göç edenlerin sayısı 300.000 bin civarındadır. Elbette rakamlar konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak şu bir gerçektir ki, Tatarlar XIX. yüzyıl boyunca büyük bir baskı politikasına tâbi tutulmuşlar ve Rusların izlediği bu politika onların vatanlarını terk etmek zorunda kalmalarına neden olmuştur.

Rus İhtilali’nin Tatarlar Üzerindeki Etkisi

Birinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği yıllarda Rusya’da Bolşevik İhtilali patlak vermiştir. Tüm dünya siyasetini etkileyen bu olayın, Kırım Tatarlarının siyasi geleceğini etkilemesi de kaçınılmazdı. Nitekim daha ihtilal gerçekleşmeden önce, Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması ile beraber, Tatarlar üzerindeki Rus baskısı artmaya başlamıştır. Bunun nedeni ise daha önce de belirttiğimiz gibi, Rusların Tatarları Osmanlı’nın bir kolu olarak görmesidir. Ancak Rusya’da Bolşevik İhtilali’nin gerçekleşmesi ile ortaya çıkan “kendi kaderini tayin hakkı” olayların akışında değişikliğe neden olmuştur.

Henüz ihtilal gerçekleşmeden önce Bolşevikler, 1913 yılında Merkez Komitesi’nde şu yönde bir karar almışlardır:

“Rusya’nın parçalarını teşkil eden bütün milliyetlere, ayrılma ve bağımsız devletler kurma hakkı tanınmalıdır. Onlara bu hakkı tanımamak veya uygulamada gerçekleşmesini güvence altına alacak tedbirleri almamak, zapt etme ve ilhak siyasetini desteklemekle eşittir.

56 Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 108.

Fakat kabul etmek gerekir ki, milliyetlerin ayrılma hakkı, belli bir milletin belli bir dönemde ayrılmasının gerekli olduğu şeklinde yanlış anlaşılmalıdır. Proleterya Partisi bu son hususta, her seferinde bağımsız bir bütün olarak sosyal demokrasinin menfaati ve proleteryanın sosyalizm için olan sınıf mücadelesinin çıkarları açısından karar verecektir.”⁵⁷

Alınan bu kararda milliyetlerin bağımsızlığı noktasına vurgu yapılırken, bunun her durumda mümkün olmayacağından bahsedilmektedir. Bu, kendi içinde çelişen bir durumu ortaya çıkartmıştır. Son noktada ayrılmaya onay verecek olan Proleterya, sosyal demokrasinin menfaatini ve sınıf mücadelesinin çıkarlarını nasıl koruyacaktır? Bu korumanın sınırları neler olacak ve kim, nasıl bu sınırları belirleyecektir? Bu noktalardaki belirsizlikler, konunun, karar vericilerin yorumuna kalacağını göstermektedir.

1917 yılının Kasım ayında ilan edilen “Rusya Halkları’nın Hakları Deklarasyonu” da milliyetler meselesini özetlerken şu dört esasa dayanmıştır:⁵⁸

- Rusya halklarının eşitliği ve egemenliği
- Rusya halklarının ayrılma k ve bağımsız bir devlet kurmak da dâhil olmak üzere kendi geleceklerine yön verme hakkı
- Din ve milliyet konusunda bütün sınırlama ve imtiyazların kaldırılması
- Rusya topraklarındaki milli azınlıklar ve etnik grupların serbest gelişmesi

Fakat Bolşevikler tarafından açıklanan bu kararlar, yalnızca devrimin halk tarafından desteklenmesi için alınan kararlardı. Amaç, milliyetlerin bağımsızlığını kazanması ve daha iyi şartlarda, huzur içinde yaşaması değil, sosyalist devrimin devamlılığının sağlanmasıydı. Nitekim Stalin’in Rusya’daki milliyetlerin bağımsızlığı ve kendi kaderlerini tayin etme hakkındaki düşünceleri, bu yorumu doğrular niteliktedir. Stalin’e göre, “kendi kaderini tayin prensibi” sosyalizm için yapılan savaşın bir aracı olmaktan öteye bir şey değildir. Ayrıca Stalin, iktidarı ele geçirmiş olan işçi sınıfının gücünü sağlamlaştırmasının önünde engel teşkil edecek her şeyin, ikinci planda geldiğini ifade ederken, bunun içine “kendi kaderini tayin hakkını” da katmaktadır.

⁵⁷ Alan Fisher, a.g.e., s. 131.

⁵⁸ “Deklaratsiya prav narodov Rassii, 2 Noyabrya 1917”. Fedaralnaya arhivnaya clujba Rassii, Rassiyskiy gasudarstvennyy arhiv satsialno-politiçesko istorii, Moskva, 2004.

Burada asıl can alıcı nokta, 1921 yılının Mart ayında parti kongresinde yaşanmıştır. Bu kongrede söz alan Stalin, yaptığı açıklamayla, Rusya'daki milliyetlere verilen ayrılma hakkı üzerine yaptığı açıklama, her şeyi özetler niteliktedir:

“Hindistan, Arabistan, Mısır ve diğer milletlerin ayrılmasından yanayız. Çünkü bu, baskı gören ülkelerin emperyalizmden kurtuluşu demektir. Rusya'nın hudut bölgelerinin ayrılmasına karşıyız. Çünkü bu durumda ayrılmak, hudut bölgelerinin emperyalizmin boyunduruğu altına girmesi ve Rusya'nın ihtilalci gücünün zayıflaması demektir.”⁵⁹

Görüldüğü gibi, Bolşeviklerin “kendi kaderini tayin hakkı”nı okunduğu şekliyle algılamak yanlıştır. Milliyetlerin kaderini belirleyen, hiç şüphesiz, yine Bolşevikler olmuştur. Bu noktada Bolşevikler, Birinci Dünya Savaşı ve ardından Rusya'da yaşanan iç savaş sürecinde Tatarların Rus devletinden ayrılacağı korkusunu yaşamışlardır. Çünkü XX. yüzyılın sonlarından itibaren İsmail Bey Gaspıralı ile başlayan Tatar uyanışı, Rusları tedirgin etmiştir. Tatar tarihçisi ve siyaset adamı Kırimal'a göre, Kırım Tatarları arasında 1917 yılına kadar gelişen üç milliyetçi akım vardır ve (Gaspıralı, Genç Tatarlar ve Vatan hareketleri) bu akımlar 1917 yılında açığa çıkan geniş halkçı milliyetçi hareketin temellerini hazırlamıştır.⁶⁰

1917 yılında söz konusu olan geniş halkçı milliyetçi hareket Fisher'e göre üç safhadan geçmiştir: Fisher, bu safhaları şu şekilde sıralar:⁶¹

- 1) Kırım Tatarları, Şubat ihtilalini takiben 25 Mart'tan Mayıs ortasına kadar kültür muhtariyetine kavuşmak için mücadele ettiler.
- 2) Mayıs ortasından Kasım'a kadar bölge muhtariyeti taleplerini elde etmek istediler.
- 3) Kasım ihtilalini takiben bağımsız bir devlet kurmak için uğraştılar.

Görüldüğü gibi, karmaşık bir durum söz konusudur. Anlaşılmaktadır ki, milliyetçi hareketler, Rusya'nın içinde yaşanan gelişmelere paralel olarak şekillenmiştir. Bu şekillenme, ancak 1921 senesinde Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla noktalanmıştır.

59 Alan Fisher, a.g.e., s. 77.

60 Edige Kırimal, “Kırım Türkleri”, *Emel Dergisi*, Sayı 59, İstanbul, 1970, s. 16.

61 Alan Fisher, a.g.e., s. 146..

1921 yılında Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuruluşuna, gerek kuruluş aşamasından önce gerek sonraki dönemlerde yaşananlara bakıldığında, Bolşeviklerin mecbur kaldıkları için onay verdiklerini anlaşılmaktadır. Çünkü 1920'de ÇEKA⁶² (Çrezvçaynaya Komissiya) Kırım'a girdiğinde tek amacı Sovyet iktidarına karşı olan tüm unsurları temizlemektir. Bu görevi de kısa sürede başarı ile yerine getirdiler. Kırım yarımadasında altı ay içinde yaklaşık 60.000 kişi yok edildi. Ancak Lenin'e göre bu rakam yetersizdi. Lenin, Kırım'da hesabı görülecek 800.000 burjuvanın olduğunu belirtiyordu.⁶³

ÇEKA'nın tüm bu uygulamalarına rağmen Tatarlar yarımadanın dağlık kısmından hareket ederek mücadele etmişler ve bu mücadelelerinde muvaffak olmuşlardır. 1921 yılının yaz aylarına gelindiğinde iki taraf da kesin bir zafer elde edememiştir. Elbette bu durum Tatarlar için bir başarıdır. Tatarların gösterdikleri bu direniş karşısında Bolşevik liderler başka bir yol bulma çabasına girmişlerdir. Tatar liderlerin işbirliğini sağlamaya çalışan Bolşevikler, bölgede Sovyet idaresine karşı artan muhalefetin sebeplerini rapor etmesi için Volga Tatarı Komünist lideri Sultan Galiyev'i⁶⁴ Kırım'a göndermişlerdir. Hazırladığı raporda ÇEKA'nın faaliyetlerini eleştiren Galiyev, komünist idarecilerin Kırım'ı sömürge gibi idare ettiklerini ve Tatar halkının hassas oldukları konularla ilgilenmediklerini belirtirken, üç tavsiyede bulunmuştur:⁶⁵

- Kırım muhtar bir Sovyet Cumhuriyeti haline getirilmelidir.
- Başarısız olan toprak reformu geçici olarak durdurulmalıdır.
- Tatarları parti üyeliğine çekmek için büyük çaba sarf edilmelidir.

Bu rapor üzerine Bolşevik yönetimi, başka bir çıkış bulamadıkları için Kırım'da Bolşeviklere karşı gelmiş olan bütün Tatar milliyetçilerine af ilan etmiştir. Bu gelişme Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla nihayete ulaşmıştır.

Muhtariyeti döneminin ilk yıllarında Kırım'da ve tüm Sovyetlerde meydana gelen kıtlık yarımada halkını zor durumda bırakmıştır. Ayrıca bu dönemde Sovyetlerin özel mülkiyeti kaldırması halk arasında eşitsizlik ve huzursuzluk

62 Sovyet devletinin ilk polis teşkilatıdır.

63 Alan Fisher, a.g.e., s. 191.

64 Sultan Galiyev'in hayatı ve eserleri için bkz. Özgür Erdem, *Sultan Galiyev Bütün Eserleri*, İleri Yayınları, İstanbul, 2006.

65 Ayşe Çakırca, "Bir Sovyet Sosyalist Düşünür Olarak Mirsaid Sultan Galiyev", *Kamu Hukuku Arşivi*; http://www.akader.info/KHUKA/2006_mart/5.pdf.

yaratmıştır. Ancak 1923-1928 yılları arasında Kırım'daki yönetimin başına getirilen Veli İbrahimov, bu gidişatı tersine çevirmiştir. Veli İbrahimov, ilk olarak Tatarları hükümetin her seviyesinde göreve getirmiş ve özel mülkiyetin kaldırılmasını yanlış bularak, toprakları sahiplerine iade etmiştir. Ayrıca daha önce ortadan kaldırılan Tatar okullarını, müzelerini, enstitülerini ve buna benzer kurumları tekrar faaliyete geçirerek Tatar kültürünün yeniden canlanmasına katkıda bulunmuştur. Fakat İbrahimov'un tüm bu çabaları Lenin'in vefatı ve Stalin'in Sovyetlerin başına gelmesi ile son bulmuştur.⁶⁶ Stalin'in idaresindeki Sovyetlerde Tatar ve Müslüman halkları bekleyen yalnızca iki şey vardır: kan ve gözyaşı.

Stalin başa geldikten sonra İbrahimov'u, tüm ekibini ve yakın destekçilerini tavsiye etmiştir.⁹ Mayıs 1928 tarihinde İbrahimov idam edilirken, yarımada Ruslaştırma politikası tüm etkisiyle kendini göstermeye başlamıştır. Bu politika bağlamında;

- Tatar okulları, müzeleri, enstitüleri kapatılmıştır.
- Tatar alfabesi Latinleştirilmiştir.
- Tatar aydın zümresi tasfiye edilmiştir.
- Tatar gazete ve dergileri sansürlenmiştir.
- Çok sayıda Tatar Sibirya'ya sürülmüştür.

Kırım'ın Sovyetleştirilmesini tamamlamak için Bolşevik otoritelerin Kırım Komünist Partisi'ndeki Tatar grubunu imhayı ve Tatar kültürünü Ruslaştırma siyaseti sonucunda Kırım'ın “muhtar” unvanının hiçbir anlamı kalmamıştır. Nitekim 1936 senesinde 8. Sovyet Kongresi'nde konuşan Stalin, sonunda Tatarları azınlık statüsünde değerlendirmiştir: “*Kırım Muhtar Cumhuriyeti'nde Tatarlar azınlıktır.*”⁶⁷

İkinci Dünya Savaşı'nda Kırım Tatarları ve Sürgünü

İkinci Dünya Savaşı ve Almanların Kırım'ı işgali, Tatarlar ve Rusya'daki birçok Müslüman halk için sonun başlangıcı niteliği taşımaktaydı. Alman

⁶⁶ Lenin'in vasiyetinde Stalin ile ilgili söylediği sözler, adeta gelecekte Sovyetlerdeki Müslüman halkların başına gelecekleri haber verir niteliktedir: “Yoldaş Stalin Genel Sekreter olduktan sonra eline limitsiz bir güç almış bulunuyor ve ben bu gücü her zaman yeterli dikkati sarf ederek kullanmayı başaracağıma inanmıyorum.” Ayrıca Lenin, Stalin'in bayağılığı ve küstahlığından söz ederken, partiyeye “onu ortadan kaldırmamanın bir yolunu bulmalarını” ve onun yerine daha hoşgörülü ve daha az kaprisli birisinin bulunmasını tavsiye etmiştir. Richard Overy, *Hitler ve Almanya'sı, Stalin ve Rusya'sı*, ErKO Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.16.

⁶⁷ Osnovnoy Zakon, Sayuza Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik, “Utverjden Çrezvıçaynım VIII syezdom Sovetov Sayuza CCP”, 5 Dekabrya 1936 goda.

ordularının 1941’de Kırım’ı işgal etmeleri ve daha sonra yarımada yaşananlar, 1944 yılında Ruslar tarafından gerçekleştirilen Tatar sürgününün nedeni olarak öne sürülmüştür. Ancak gerçekler, Stalin yönetiminin öne sürdüğünden çok daha farklıdır. Bu çerçevede ilk olarak, Almanların Kırım ve Tatarlar üzerindeki politikalarından ve işgal sonrasında yaşanan, Almanlar ile Tatarlar arasındaki ilişkiden bahsetmek gerekir.

Henüz II. Dünya Savaşı başlamadan önce, Almanlar Kırım’ın geleceğini masaya yatırmışlar ve bu görüşmelerde Hitler ve ekibi Rusya’ya karşı Kırım’ı kontrol etmenin iki önemli nedeni olduğu konusunda birleşmişlerdir:⁶⁸

- 1) Kırım, Ukrayna’yı kontrol etmenin güneydeki tek garantisiydi.
- 2) Sovyetlerin elindeki bir Kırım “Romanya petrol sahalarına hücum için bir Sovyet uçak gemisi” olabilirdi.

Almanlar Kırım’ın alınması durumunda nasıl yönetileceğini de kararlaştırmışlardı. Kırım, Ukrayna’nın bir parçası olacak ve doğrudan Almanlar tarafından yönetilecekti. Ayrıca Kırım’da yaşayan Ruslar, Ukraynalılar ve Tatarlar başta olmak üzere herkesin bu yarımadadan sürülmesi kararlaştırılmıştı.⁶⁹ Ancak Almanlar bu düşüncelerini, Kırım’ı işgal ettikten sonra uygulamaya koymadılar. Fisher’e göre bunun en önemli sebebi, Kırım Tatarları ile Türkiye arasında yakın bir bağ bulunmasıydı. Almanlar, I. Dünya Savaşı’nda kendi yanlarında yer alan Türkiye’nin, yine kendi taraflarında savaşa katılmasını istemişler ve bu nedenden dolayı Kırım Tatarlarına ihtiyatlı davranmışlardır. Yani, Kırım Tatarlarına yönelik Almanların bu yaklaşımı, Türkiye’yi aktif olarak saflarına katabilmek için yapılmış olan bir dış politika hamlesiydi.⁷⁰

Alman orduları Kırım’ı işgal ettikten sonra bir grup Tatar halkı, bu durumu sevinçle karşılamıştır. Ancak bu, Tatar halkının büyük çoğunluğunun takındığı bir tutum değildir. Tatar halkının bir kısmının Almanları sevinçle karşılamasının altında, özellikle 1928 yılından itibaren, daha önceki bölümlerde bahsetmiş olduğumuz, Stalin’in politikaları ve 1941 yılında Alman işgali üzerine Kırım’dan geri çekilen Rus ordusunun, bu geri çekilme esnasında yaptıkları yatmaktadır.

Sovyet orduları, Kırım’ın tahliyesine hazırlanırken Almanların eline malzeme

68 Kemal Özcan, a.g.e., s.21.

69 Kemal Özcan, *Kırım Dramı*, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2010, ss. 21-22.

70 Alan Fisher, a.g.e., s. 153; Kemal Özcan, a.g.e., s. 23.

ve sanayi tesislerinin düşmesini engellemek için, bütün sanayi kapasitesinin imhasını, yiyecek maddesi dolu olan depoların yakılmasını (ki bu yiyecekler yaklaşan kış ayları için Kırım halkına lazımdı), bütün su ve kanalizasyon sistemlerinin tahrip edilmesini, elektrik ve telefon hatlarının sökülmesini emretmişlerdir. Almanlar, zaten bu ihtiyaçlarını karşılayacak kapasiteye sahiptiler. Sovyet ordusunun Kırım'daki geri çekilme esnasında gerçekleştirdiği bu büyük tahribat, Almanlar değil, Kırım halkı için büyük zorluklara sebebiyet vermiştir. Geri çekilme esnasında yaratılan terör ortamı Tatarlara, Bolşevikler Kırım'a döndüğü takdirde tekrar aynı muameleyi uygulayacakları hissini vermiştir.⁷¹

Kırım'da Alman idaresinin tesisinin ardından Tatarlara bazı haklar verilmiştir. Ancak bu hakların hiçbiri siyasi haklar değildi. Zaten, bir kısım Tatar halkı tarafından kurtarıcı olarak karşılanan Almanların, kurtarıcı olmadıkları daha ilk icraatlarından anlaşılmıştır. Almanlar, özellikle Ukrayna ve Kırım'da çalışabilir durumda olan kadın-erkek ayırmaksızın binlerce genci esir alarak Almanya'ya göndermiş, bu insanları “doğu işçileri” adı altında sanayi tesislerinde çalıştırmıştır.

Kırım Tatarlarının Almanlarla olan ilişkilerini ikiye ayırmak gerekir. Birincisi, Kırım dışında yaşayan Tatarların faaliyetleridir. Stalin iktidarından kaçan ya da sürülen birçok Kırım aydını Batı ülkelerine yerleşmiştir. Bu kişilerin arasında Almanya'ya yerleşmiş olanlar da bulunmaktaydı. II. Dünya Savaşı'nın çıkması ve Rusya'nın yenilme ihtimali bu kişiler üzerinde yeniden bağımsızlıklarını kazanabilecekleri yönünde bir düşünce uyandırmıştır ve bu çerçevede Almanya'da teşkilatlanarak Kırım halkına yardım etmeye çalışmışlardır.

İkinci olarak bahsetmemiz gereken ve Rusların üzerinde ağırlıkla durdukları nokta ise, Kırım'da bulunan Tatarların Almanlarla işbirliği yaptığı iddialarıdır. Almanlar tarafından kurdurulan Nefsi Müdafaa Taburlarına katılan Tatarların sayısı üzerinde Rusların ve Batılı tarihçilerin yorumları tamamen birbirinden farklıdır. Ruslar, bütün Tatar halkının bu birliklerde Almanların safında yer aldıklarını belirtirken, Batılı yazarlar bu rakamın Tatar nüfusunun aşağı yukarı % 10'unu oluşturduğunu ileri sürmektedirler. Ayrıca bu rakamlar, söz konusu dönemde Almanlar tarafından propaganda amacıyla, Ruslar tarafından ise Kırım Tatarlarına karşı uygulanan baskıları haklı göstermek amacıyla yüksek gösterilmeye çalışılmıştır.⁷² Ancak bu konuda

71 Kırimal, a.g.e. s. 24, Alan Fisher, a.g.e., s. 221.

72 Walter Kolarz, “Sovyetler Birliği'nin Milliyetler Politikası ve Kırım Tatarları”, çev. I. Yıldırım, *Emel Dergisi*, Sayı 157, 1986, s. 15.'den aktaran; Kemal Özcan, a.g.e., s. 37.

Alman askerî belgelerine göre toplanan gönüllü sayısı 9255 olarak verilmektedir. Ayrıca Alman tarihçi Hoffman, bu dönemde yaklaşık 20.000 kişinin Nefsi Müdafaa Taburlarında yer almış olduğunu belirtmektedir.⁷³ Bu dönemde Kırım'daki Tatar nüfusunun 200.000 civarında olduğu bilindiğine göre, bu rakam da, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Tatar halkının yaklaşık % 10'unu oluşturmaktadır.

Son dönem Sovyet yayınları da Tatar halkının tümünün Almanlarla işbirliği yaptığı iddiasını haksız çıkarmaktadır. Örneğin savaş sırasında 30 adet Alman uçağı düşüren ve bu kahramanlığından dolayı 24 Ağustos 1943 tarihinde "Sovyetler Birliği Kahramanı" unvanı, 29 Haziran 1945 tarihinde ise "Lenin Nişanı" ile ikinci madalya olarak "Altın Yıldız" verilen Ahmet Han Sultan'dan övgüyle bahsedilmektedir.⁷⁴

Ahmet Han Sultan gibi, savaşta Kızıl Ordu saflarında görev alan Tatarların mevcudiyeti azımsanmayacak kadar çoktur. Kızıl Ordu'da önemli görevlerde bulunan ve madalya almış olan dört general, 80'den fazla albay, 100'ün üzerinde yarbay ve yüzlerce orta ve küçük rütbeli Tatar subayı görev almıştır. Bunların yanı sıra, Almanlara karşı savaşan Tatar çeteleri de mevcuttur. "Tarhanov hareketi" olarak bilinen ve 250 Tatar çeteciden oluşan bir grup, yok edilinceye kadar 1942 yılı boyunca Almanlara karşı savaşmıştır. Bu konuyla ilgili Taşkent'teki Kırımlıların gazetesi olan *Lenin Bayrağı* 1967-1969 yılları arasında seri halinde dokümanlar yayınlamıştır. Bu dokümanlara göre, 80'den fazla Tatar köyü Almanların çetecilere karşı operasyonları sırasında tahrip edilmiştir ve savaş esnasında kurşuna dizilen Sovyet çetecileri arasında Ema Bekirov, Nuriye Devletov, Zahide Halilov, İbrahim Bosnayeve, Seyit Veli Arifov gibi çok sayıda Tatar bulunmaktadır.⁷⁵

Bu bilgiler ışığında Stalin'in Kırım Tatarlarını Almanlarla işbirliği yaptıkları için sürgüne gönderme kararı alması, asıl politikasının üstünü örtmeye çalışan kanla boyanmış kırmızı bir perdeden başka bir şey değildir. Çünkü Stalin, daha 1941 yılında Almanlar Kırım'ı ele geçirmeden önce, yarımada bulunan tüm Tatarları Kazakistan bozkırlarına sürmeyi planlamış, ancak savaş bu planı uygulamaya koymasını engellemiştir. Ayrıca burada bir noktaya daha dikkat çekmekte yarar vardır. Bu dönemde Sovyet topraklarında sürgüne tâbi tutulan tek halk Tatarlar değildir. Çeçenler, İnguşlar, Ahıska Türkleri de, Almanlarla hiçbir temasları olmamalarına rağmen, sürgüne tâbi

73 Kemal Özcan, a.g.e., s. 42.

74 V.M. Broşçevan, "Deportatsiya Jiteley Krıma", Kırımski Tatar: İstoriya i Suçasnit, MaterialiMijnarodnoy Naukovoy Konferantsii, Ukraini, Kiyiv, 1995, s. 24'den aktaran; Kemal Özcan, a.g.e., s. 50.

75 Kemal Özcan, a.g.e., s. 52.

tutulmuşlardır. Bu da göstermektedir ki, Stalin'in yegâne amacı Ruslaştırma politikasıdır.

Alman ordularının Rus topraklarından çekilmesinin ardından 13 Nisan 1944 tarihinde SSCB İç İşleri Halk Komiseri ve Devlet Güvenliği Genel Komiseri L. Beriya ile Devlet Güvenliği Halk Komiseri V. Merkulov tarafından Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde bulunan "Sovyet karşıtı unsurların temizlenmesi"⁷⁶ hususunda talimatname niteliği taşıyan bir belge yayınlanmıştır. Bu belge sürgün için yapılan hazırlıkların tamamlandığını göstermektedir. Bu hazırlıklar çerçevesinde Tatarların "özel sürgün"e tâbi tutulması kararlaştırılmıştır. "Özel sürgün" ile kast edilen, Kırım Tatarlarının hem sanayi hem de ulaşım alanlarında işçi olarak faydalanılmak üzere Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti topraklarına yerleştirilmesidir. 11 Mayıs 1944 tarihinde, tüm Kırım Tatarlarının sürgün edilmesi hususunda alınan karar doğrultusunda, bir hafta içinde operasyonun tamamlanması emredilmiştir.

Bu noktada, Kırım Tatarlarının sürgününün nedeni olarak gösterilen Almanlarla işbirliği tezinin, sürgün kararının kılıfı olduğunu net bir şekilde gösteren bir hadiseden daha bahsetmek gerekir. Sovyet yönetiminin aldığı karar doğrultusunda meydanlarda toplanmaya başlayan Kırım Tatarları arasında Sovyetler Birliği saflarında mücadele etmiş olan Komünist Parti üyeleri ve Kızıl Ordu mensupları da bulunmaktaydı. 1949 yılında yapılan bir istatistiğe göre, sürgüne gönderilen eski Kızıl Ordu mensuplarının sayısı verilmektedir. Buna göre, Kırım Tatarlarından 524 subay, 1392 astsubay ve 7079 çeşitli rütbelerde asker olmak üzere, toplam 8995 Kızıl Ordu mensubu Tatar'ın sürgün edildiği anlaşılmaktadır.⁷⁷

Özbekistan'a sürülen Tatarlar 29 Mayıs 1944 tarihinde Taşkent, Arıs ve Kagan şehirlerine ulaşmaya başlamışlardır. Yerleşim bölgeleri önceden tespit edilen Kırım Tatarları Özbekistan'da bölgelere göre şu şehirlerle dağıtılmışlardır:⁷⁸

76 Burada "Sovyet karşıtı" yerine "Sovyet dışı" unsurlar demek daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.

77 *Deportatsii narodov SSSR (1930-e -1950-e godı): Materialı k Serii "Narodı i Kulturu"*, XV/1, RAN Institut Etnologii i Antropologii, Moskva, 1992'den aktaran; Kemal Özcan, a.g.e., s. 66.

78 Kemal Özcan, *Vatan'a Dönüş: Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Mücadele Hareketi*, TATAV Yayınları, İstanbul, s. 44.

Taşkent	56.362	Semarkant	31.540
Buhara	3983	Fergana	16.039
Andican	19.630	Namengan	13.804
Kaşka-Derya	10.171	TOPLAM	151.529 kişi ⁷⁹

Ancak bu sürgün esnasında ve sonrasında Tatarlar çok zor şartlarla karşı karşıya kalmışlardır. Uygun yerleşim yerleri bulunmadığı için haftalarca at ahırlarında, kuru toprak üzerinde, hatta kazdıkları çukurlarda yaşamaya çalışarak hayatta kalma mücadelesi vermişlerdir. Son derece çetin olduğu görülen bu hayat şartları, ciddi boyutlara varan can kayıplarına neden olmuştur. Sürgünden yıllar sonra bizzat Kırım Tatarları tarafından yapılan nüfus sayımı sonucunda ortaya çıkan tablo, yol boyunca ve yerleşim yerlerine varduktan sonra geçen birkaç yıl içinde açlık ve hastalıktan ölen Kırım Tatarlarının mevcudunu gözler önüne sermektedir. Buna göre, sürgüne gönderilenler arasında bulunan 112.700 çocuktan 60.034'ü, 93.200 kadından 40.085'i, 32.600 erkekten 12.061'i hayatını kaybetmiştir. Bu sürülen bütün halkın % 46,2'si, diğer bir ifade ile halkın neredeyse yarısı demektir.⁸⁰

Elbette Tatarların sürgün esnasında ve sonrasında yaşadıkları bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Yeni yerleşim yerlerine uyum sağlama süreçleri, bu bölgelerdeki ev ve iş olanakları, sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik durumları ayrı ayrı ele alınması gereken birer makale konusudur. Ancak çalışmamızda 1944 sürgün yılı dâhil olmak üzere Tatar halkının yaşadığı süreç ele alındığı için, bu başlıklara daha sonraki çalışmalarımızda yer verilecektir.

Sonuç

Görüldüğü gibi, hem nedenleri ve amacı, hem de uygulanış şekli bakımından Kırım Tatar halkının maruz kaldığı bu sürgünü yalnızca rakamlar ve istatistikler üzerinden değerlendirmek doğru değildir. Yüzyıllar boyunca aynı topraklarda yaşamış, bir dönem bu topraklar üzerinde hâkimiyet sürmüş olan Tatar halkı, büyük bir haksızlığa uğramıştır. Elbette bu durumun toplum üzerinde yarattığı sosyo-psikolojik sorunları göz ardı etmemek gerekir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, bu tür sürgün olaylarında rakamlar ve istatistikler, bazen her şeyi ifade edebildiği gibi bazen de hiçbir şeyi ifade

79 Burada verilen toplan rakam, ilk olarak Özbekistan'a ulaşan Tatarların rakamıdır.

80 A. Seyitmuratova, Natsional'noye Dvijenije Kırmskih Tatar: Sobitiya, Faktı, Dokumentı, Akmesicid (Simferopol), 1997, s. 3.'den aktaran Kemal Özcan, *Vatan'a Dönüş: Kırım Türkleri'nin Sürgünü ve Milli Mücadele Hareketi*, TATAV Yayınları, İstanbul, s. 18.

etmezler. Bu yüzden esas olarak odaklanması gereken konu, uygulanan politikanın nedeni, amacı ve yöntemidir. Burada görülmektedir ki, Sovyet yönetimi öne sürdüğü nedenlerde haklı olmadığı gibi, sürgünün amacı bu haksızlığı pekiştirmektedir. Nitekim bu haksızlık, Sovyet yönetimi tarafından 1967 yılında yayınlanan bir genelge ile itiraf edilmiştir. Genelgede yer alan şu ifade, Tatar halkına yapılan uygulamanın haksız olduğunu net bir biçimde ortaya koymaktadır:

“1944 yılındaki Almanlarla işbirliği iddiaları sebepsiz yere Kırım’daki bütün Tatar halkına yöneltilmiştir.”⁸¹

BİBLİOGRAFYA

BEREMEYEV Yuri, *Anatomiya Armii*, “Knyaz Grigoriy Potyomkin o voyennoy forme”; <http://army.armor.kiev.ua/forma/potemkin.shtml>.

BEZİKOĞLU, Metin, *The Deterioration of Ottoman Administration In the Light of the Ottoman-Russian War of 1768-1774*, Bilkent Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2001.

BESBELLİ, Saim, *1853-1856 Osmanlı-Rus v Kırım Savaşı Deniz Harekati*, Ankara 1997.

CARR, Edward Hallett, *Bolşevik Devrimi 1,2,3*, İstanbul, 2002.

ÇAKIRCA, Ayşe, “Bir Sovyet Sosyalist Düşünür Olarak Mirsaid Sultan Galiyev”, Kamu Hukuku Arşivi.

ERDEM, Özgür, *Sultan Galiyev Bütün Eserleri*, İstanbul, 2006.

Fedaralnaya arhivnaya clujba Rossii, Rossiyskiy gasudarstvennyy arhiv satsialno-politiçesko istorii, “Deklaratsiya prav narodov Rassii, 2 Noyabrya 1917”, Moskva, 2004.

FENTON, Roger, *Osmanlı-Rus Savaşı’nda Kırım ve Türkiye Mektupları*, Yirmidört Yayınevi, İstanbul, 2007.

FISHER, Alan, *Kırım Tatarları*, İstanbul, 2009.

İNALCIK, Halil, “Kırım Hanlığı”, *Emel Dergisi*, 1966.

KAMALOV, İlyas, *Altın-Ordu ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, Ankara, 2009.

81 Alekander Werth, *Russia at War 1941-1945*, New York, 1964, s. 581’den aktaran; Alan Fisher, a.g.e., s. 214-215.

- KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul, 2003.
- KIRIMAL, Edige, Kırım Türkleri, Emel Dergisi, Sayı 59, İstanbul 1970.
- KIRIMLI, Hakan, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Türk Ankara, 1996.
- KIRIMLI, Hakan, Hakan Kırımlı, “Kırım’dan Türkiye’ye Kırım Tatar Göçleri”, Vatan Kırım,
- KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, Ankara, 1999.
- MAKAROVA, _yazarlar=T.%20İ.%20Makarova,%20S.%20A.%20PletneĬ., PLETNEVA, S. A., *Krim, severo-vostoçnoe priçernomorie i zakavkaze v epohu srednevekova : IVXIII veka*, Moskva, 2003.
- NOVOSELSKIY, A.A., *Borba Moskovskovo gasudarstva s. Tatarami XVII veka*, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva, 1948.
- OVERY, Richard, *Hitler ve Almanya’sı, Stalin ve Rusya’sı*, İstanbul, 2004.
- Osnovnoy Zakon, Sayuza Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik, “Utverjden Çrezviçaynım VIII syezdom Sovetov Sayuza CCP”, 5 Dekabrya 1936 goda.
- ÖZCAN, Kemal, *Kırım Dramı*, İstanbul, 2010.
- ÖZCAN, Kemal, *Vatan’a Dönüş: Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Mücadele Hareketi*, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt II, Ankara, 1995.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt III., Ankara, 1995.
- VASARY, Istvan: *Kumanlar ve Tatarlar*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul, 2006.
- YAKOBSON, A. L., *Srednevekoviy Krim : oçerki istorii i istorii materialnoy kulturi*, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1964.
- WILLIAMS, Brian. G., *The Crimean Tatars*, Brill, Boston, 2001.